

**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ, СЕМАНТИЧНО ОРІЄНТОВАНІ НА ЛЮДИНУ,
В ДОСЛІДЖЕННЯХ МОВОЗНАВЦІВ**

В цій статті зроблено аналіз робіт, які досліджують емотивну лексику та фразеологізми, присвячені людині та її психічному стану. Виявлено, що фразеологізми, які виражають емоції, не були об'єктом окремого аналізу.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, емотивна лексика, психічний стан, емоція.

The paper presented deals with analyses of investigations of emotional words and phraseological units, which denote person and his internal psychical state. We found, that phraseological units, expressing emotions, aren't studied.

Key words: phraseological unit, emotional words, psychical state, emotion.

Інтенсивний розвиток фразеології за останні десятиріччя висунув безліч різноманітних проблем. З одного боку, завданням фразеологів є опис фразеологічного матеріалу окремих мов із зосередженням на їхніх специфічних особливостях, з другого — все більше значення набуває зіставне вивчення фразеологічних систем різних мов.

Важливим завданням лінгвістики є дослідження національно-мовної своєрідності фразеологізму, бо в кожній мові вона має неповторний план вираження і таким чином фіксує національний колорит мови. У фразеології чи не найяскравіше відбивається досвід народу, своєрідність його світобачення, оскільки в ній найчіткіше виявляються специфічні засоби відображення концептуальної картини світу.

Завдяки своїй значущості в житті людини така сфера об'єктивної дійсності, як емоції, відображається у фразеології багатьох (можливо, й усіх) мов. Дослідники, які звертаються до семантичної класифікації фразеологічних одиниць (ФО) різних мов, вирізняють цю групу як самостійну або як частину групи зі значенням стану людини взагалі (Ю. О. Гвоздарьов, Л. Г. Скрипник).

Ще у 1976 році деякі автори звернули увагу на те, що питання, пов'язане з вивченням відображення емоцій у мові, не розроблене. Так, В. Н. Грідін відмітив, що усі, хто вивчає проблему емоцій, відзначають її важливість та актуальність, проте за останній час

на цю тему не опубліковано жодної вагомої монографії [5]. Ситуація принципово не змінилася і до сьогодні, хоча у науковій літературі накопичено досвід вивчення окремих аспектів зазначеної проблеми. Так, наприклад, з'явилася монографія В. І. Шаховського, присвячена вивченню проблем експресивної емотивності [23]. В дослідженнях розроблялися окремі частини емотивної лексики: дієслів сміху [10], поля страху у французській та російській мовах [17], лексико-семантичної групи чуттєвих переживань [22], лексики імпульсивних негативних емоцій [13] та ін. Найбільш досліджена дієслівна лексика [2; 3; 21; 7]. Дослідження проводилися на матеріалі окремих мов. Також є деякі зіставні дослідження: в російській та англійській мовах розглянуто, наприклад, дієслова сміху [10], позначення жестів [20], та позначення негативних емоцій [11]; в російській та французькій мовах — семантичні поля слів зі значенням “страх” [17]. Серед праць, що з'явилися останнім часом, слід відзначити роботу П. О. Селігея, в якій він досліджує назви емоцій у сучасній українській літературній мові, аналізує їхню внутрішню форму (семантичні мотивації) та проводить етимологічний аналіз цих назв [18].

Слід зазначити, що якщо в лексиці, як ми бачимо, існує певний ряд праць, то у фразеології цей аспект майже зовсім не розроблений і існують лише окремі дослідження.

Серед досліджень, які розглядають фразеологізми, пов'язані з людиною, слід відзначити роботу О. А. Мороз “Фразеологічні одиниці з компонентом “власне ім'я” в сучасній українській мові” (2002). Автор вивчає ці ФО за джерелами і генетичним критерієм, аналізує способи утворення цих одиниць, досліджує конотативний компонент семантики власного імені та визначає структурно-семантичні типи ономастичних фразеологізмів.

Н. Ф. Грозан у роботі “Фразеологічна мікросистема “поведінка людини” в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти)” (2003) здійснює ідеографічну характеристику ФО на позначення поведінки людини з позицій сучасних фразеологічної та психологічної, сексологічної, суїцидологічної наук, експериментальної психосемантики; з'ясовує за допомогою психосемантичних експериментів рівень позитивного й негативного оцінного значення цих фразеологізмів.

У науковій літературі відзначалось, що більшість ФО позначає абстрактні поняття, які належать до нематеріальної сфери об'єктивного світу, а саме – до інтелектуально-емоційної площини діяльності людини. Окремі фразеологізми зі значенням “емоції й почуття” у складі фразеосемантичного поля “Людина” розглядалися у роботі Н. В. Щербакової “Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні” (2002). Автор семантизує ФО з компонентами – назвами людей, виявляє тип мотивації й участь слів – компонентів у формуванні цілісного фразеологічного значення, робить ідеографічний опис фразеологізмів, виявляє роль позамовної лінгвокультурологічної інформації у формуванні семантики цих ФО.

Фразеологізми – номінанти психічних станів та окремих емоцій фрагментарно розглядалися в роботі О. М. Каракуці “Фразеологізми української мови з компонентом “душа” (2002). В роботі виконано ідеографічний опис фразеологізмів з компонентом “душа”. Струнка ідеографічна схема “людина” має складові — “психіка людини”, “біологічне існування людини”, “людина в соціумі”. Здійснено аналіз семантичної структури фразеологічних груп і семантичну класифікацію ФО з урахуванням структури окремих значень слова-компонента “душа”, досліджуються особливості мотивації та з'ясовується роль культурологічної інформації, закладеної у внутрішній формі ФО, у формуванні фразеологічного значення.

Монографія Є. Ф. Арсентьєвої “Зіставний аналіз фразеологічних одиниць (на матеріалі фразеологічних одиниць, семантично орієнтованих на людину...) (1989) присвячена зіставному дослідженню фразеологічних одиниць в англійській та російській мовах. Аналізуються структурно-граматичні характеристики ФО, а також семантичні особливості трьох груп фразеологізмів, які виражають характер людини, зовнішність людини та її інтелектуальні здібності. Виділено фразеологічні еквіваленти, аналоги та ті ФО, що не мають еквівалентів.

Фразеосемантичні групи, що маніфестують психічний стан особи, проаналізовані в декількох дослідженнях. В роботі “Фразеологічні одиниці зі значенням психічного стану людини в російській мові (у зіставленні з українською)” (1978) Є. М. Покровська

вичленовує фразеосемантичну групу (ФСГ) зі значенням психічного стану. В російській мові в цю групу автор залучає 208 фразеологізмів, а в українській мові – 248. Спираючись на семантичні ознаки, дає семантичну класифікацію ФО і вичленовує 11 підгруп. Фразеологізми ФСГ передають психічні стани людини, а саме: різні емоційні стани (ФО, що називають ці стани, є найбільш поширеними у фразеології обох мов); стани, пов'язані з розумовою діяльністю; стани, пов'язані з вольовою діяльністю. ФО, які входять до кожної з підгруп, аналізуються з точки зору: 1) характеру репрезентації психічних станів і особливостей семантики окремих ФО – номінантів станів; 2) характеру мотивації ФО; 3) типів російсько-українських фразеологічних відповідностей, їх лексичного складу та співвідношення внутрішньої форми. Аналізуючи характер мотивації ФО, Є. М. Покровська виділяє немотивовані ФО, частково мотивовані ФО та непрямом мотивовані ФО. А розглядаючи російсько-українські фразеологічні паралелі, використовує терміни *повні еквіваленти*, *часткові еквіваленти*, *аналоги*. Аналізуючи структуру ФО зі значенням психічного стану людини, автор дає цікаву та досить незвичну класифікацію, вичленовуючи 5 структурних груп: група предикативних ФО, група підрядних ФО, група сурядних ФО, група компаративних ФО та група сполучуваних ФО.

На матеріалі російської мови І. В. Кашина в роботі “Фразеологізми зі значенням емоційного стану особи в сучасній російській мові: структурно-семантична характеристика” (1981) виконує ідеографічний опис фразеосемантичної групи (ФСГ) зі значенням емоційного стану людини, до якої вона залучає 160 ФО. За диференційними ознаками автор вичленовує 14 підгруп, серед яких підгрупи різних емоційних станів, підгрупа зі значенням емоційно незабарвленого стану та підгрупа вольових станів. І. В. Кашина аналізує значення ФО за ступенем семантичної з'єднаності компонентів і встановлює такі типи значення ФО: цілісне немотивоване, цілісне умотивоване та аналітичне мотивоване. У ФО з цілісним умотивованим значенням визначається тип внутрішньої форми, з'ясовується характер та тип переносу значення (метафора та метонімія), встановлюються семантичні моделі. Автор розглядає емоційно-стилістичні відтінки значення ФО та приналеж-

ність їх до різних стилів мови, аналізує граматичну структуру фразеологізмів та визначає їхні структурні моделі.

На матеріалі англійської мови Н. М. Курікалова у дослідженні “Фразеологічна номінація явищ внутрішнього життя людини” (1985) вивчає процеси фразеологічної номінації з урахуванням комунікативної функції найменувань у складі висловлювання та особливості формування і функціонування ФО. Автор розглядає тільки дієслівні ФО сучасної англійської мови, які позначають різні психічні стани людини. До досліджуваних одиниць автор залучає тільки фразеологізми з повністю переосмисленим значенням їх компонентів, а саме 321 ФО. Аналізуючи семантику фразеологізмів, Н. М. Курікалова вичленовує класи ФО, які позначають стани емоційної, пізнавальної та вольової діяльності людини. Автор з’ясовує структуру фразеосемантичного поля і парадигматичні відносини його компонентів, розглядає комунікативно-стилістичний аспект ФО, особливості їх функціонування, оцінні значення цих фразеологізмів, встановлює, як з’являються оказіональні фразеологічні номінації.

Теоретичні та практичні проблеми вирішення окремих фразеологічних мікро- та макросистем у вітчизняному мовознавстві були предметом спеціального дослідження в монографії Ю. Ф. Прадіда “Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)” (1997). Автор здійснює ідеографічний опис фразеологічної мікросистеми “психічні процеси людини” на матеріалі української та російської мов. У монографії вчений провів лінгвістичний аналіз ФО, що вживаються на позначення психічних процесів людини, з урахуванням досягнень сучасних фразеологічної та психологічної наук. Спираючись на психологічні класифікації, Ю. Ф. Прадід відносить до психічних процесів пізнавальні, емоційні процеси, процеси уваги, волі та мовлення. Автор виділяє 13 рубрик, що характеризують емоційні стани людини. На думку Ю. Ф. Прадіда, емоційний стан людини позначають 414 українських та 339 російських ФО.

Отже, як ми бачимо, предметом дослідження були різні тематичні поля фразеологізмів, пов’язані з людиною. Розглядалися фразеологізми з компонентом “власне ім’я” (О. А. Мороз), з назвами людей у лексичному наповненні (Н. В. Щербакова), з ком-

понентом “душа” (О. М. Каракуця), фразеологізми, семантично орієнтовані на людину (Є. Ф. Арсентьєва), фразеологічна мікро-система “поведінка людини” (Н. Ф. Грозан), фразеологізми – номінанти явищ внутрішнього життя (Н. М. Курікалова), фразеологічна мікросистема “психічні процеси людини” (Ю. Ф. Прадід), фразеологізми зі значенням психічного (Є. М. Покровська) та емоційного стану людини (І. В. Кашина).

Дослідження проводилися на матеріалі різних мов: української (О. А. Мороз, Н. В. Щербакова, О. М. Каракуця, Н. Ф. Грозан), російської (І. В. Кашина) та англійської (Н. М. Курікалова). Деякі мовознавці займалися зіставним дослідженням: Є. Ф. Арсентьєва на матеріалі російської та англійської мов, Ю. Ф. Прадід на матеріалі української та російської мов, Є. М. Покровська на матеріалі російської мови у зіставленні з українською.

Слід зауважити, що серед мовознавців, які досліджували саме фразеологізми зі значенням психічного або емоційного стану людини – усі розглядали лише фразеологізми, які означають емоції. Н. М. Курікалова розглядає тільки дієслівні ФО з повністю перекладним значенням, які позначають психічні стани в англійській мові, а Ю. Ф. Прадід – фразеологізми, які позначають психічні процеси людини. Є. М. Покровська досліджує фразеологізми, які називають якийсь стан, а І. В. Кашина – ФО, які мають значення “відчувати якийсь стан, бути в якомусь стані”. Фразеологізми, які виражають емоції, об’єктом дослідження не були. Та й розглядалася дуже невелика кількість ФО, що означають емоції: 321 фразеологізм — Н. М. Курікалова, 137 ФО російської та 178 ФО української мови — Є. М. Покровська, 143 фразеологізма російської мови — І. В. Кашина. Р. І. Яранцев нараховує 183 таких ФО російської мови [25]. За підрахунками Ю. Ф. Прадіда емоційний стан людини характеризують 414 українських і 339 російських ФО [16].

Дослідники розглядають фразеологізми з різних точок зору та аналізують ФО, спираючись на ті чи інші принципи. За джерелами та генетичним критерієм аналізує фразеологізми О. А. Мороз. Особливості формування та функціонування ФО досліджує Н. М. Курікалова. Вона аналізує номінативний аспект ФО, з урахуванням комунікативної функції, яку найменування

виконують у висловлюванні. Ідеографічний та аксіологічний аспект вивчає Н. Ф. Грозан. Вона запропонувала психосемантичний підхід до дослідження позитивного й негативного оцінного значення. Ідеографічний опис ФО виконують також Ю. Ф. Прадід, Н. В. Щербакова, О. М. Каракуця, І. В. Кашина. Особливості мотивації фразеологізмів, її тип та участь у формуванні фразеологічного значення вивчають Н. В. Щербакова та О. М. Каракуця. Спробу розкриття своєрідності семантики ФО через особливості їхньої внутрішньої форми та дослідження типів мотивації здійснює І. В. Кашина. Характер мотивації також цікавить Є. М. Покровську, яка вивчає російсько-українські фразеологічні відповідності.

Отже, можна зробити деякі висновки. Однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики є ідеографічний опис лексики й фразеології, тому не дивно, що ряд дослідників зосередив свою увагу на вивченні окремих фразеосемантичних груп.

Гуманізація суспільства, утвердження пріоритету людини, очевидно, зумовила тенденцію до аналізу мовної картини світу через антропологічну призму. У зв'язку з цим неабиякий інтерес для дослідження становлять фразеологічні одиниці, що виражають та означають емоції людини. Ці фразеологізми є одиницями великої фразеологічної системи, однак вони й досі залишаються мало дослідженими. У незначній кількості робіт порушується проблема таких фразеологічних одиниць в різних мовах. В деяких працях ці ФО не стають об'єктом окремого дослідження й аналізуються фрагментарно, поряд з іншими фразеологічними одиницями. В декількох працях розглядаються фразеологізми зі значенням психічного або емоційного стану людини. Проте праці цих авторів не охоплюють усього розмаїття фразеологічного матеріалу і досліджується дуже невелика кількість фразеологізмів. Отже, фразеологізми, що виражають та означають емоції не були об'єктом окремого, докладного мовного аналізу. Проте комплексний аналіз цих фразеологізмів виявляє цілу низку явищ, дослідження яких має теоретичне та практичне значення та сприяє поглибленню положень фразеологічної теорії.

1. *Арсентьева Е. Ф.* Сопоставительный анализ фразеологических единиц. – Казань, 1989.
2. *Васильев Л. М.* Семантические классы глаголов чувств, мысли и речи // Очерки по семантике русского глагола. – Уфа, 1971.
3. *Васильев Л. М.* Семантика русского глагола (Глаголы психической деятельности). – М., 1981.
4. *Гвоздарёв Ю. А.* Основы русского фразеобразования. – Ростов н/Д., 1977.
5. *Гридин В. Н.* К вопросу о систематизации эмоциональной лексики // Переводная и учебная лексикография. Русский язык. — М., 1979.
6. *Грозян Н. Ф.* Фразеологічна мікросистема “поведінка людини” в українській мові (Ідеографічний і аксіологічний аспекти): Автореф. дис... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2003.
7. *Жуковская Е. Е.* Семантический анализ некоторых глаголов эмоционального состояния и их производных. – М., 1975.
8. *Каракуця О. М.* Фразеологізми української мови з компонентом “душа” (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): Автореф. дис... канд. філол. наук. – Харків, 2002.
9. *Кашина И. В.* Фразеологизмы со значением эмоционального состояния лица в современном русском языке: структурно-семантическая характеристика: Автореф. дис... канд. филол. наук. – М., 1981.
10. *Ковалёва М. С.* Глаголы смеха в русском и английском языках // Семантические категории сопоставительного изучения русского языка. — Воронеж, 1981.
11. *Козырева Н. В.* К проблеме сопоставления синонимических рядов в английском и русском языках (На материале глаголов отрицательных эмоций) // Семантические категории сопоставительного изучения языка. — Воронеж, 1981.
12. *Курикалова Н. М.* Фразеологическая номинация явлений внутренней жизни человека: Автореф. дис... канд. филол. наук – К., 1985.
13. *Лысенко В. С.* Опыт компонентного анализа тематического ряда (сопоставительное исследование лексических обозначений для импульсно-отрицательных эмоций) // Основы компонентного анализа. — М., 1969.
14. *Мороз О. А.* Фразеологічні одиниці з компонентом “власне ім'я” в сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект: Автореф. дис... канд. філол. наук. — Донецьк, 2002.
15. *Покровская Э. Н.* Фразеологические единицы со значением психического состояния человека в русском языке (в сопоставлении с украинским): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1977.
16. *Прадід Ю. Ф.* Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). – К., Сімферополь, 1997.
17. *Растопчинская О. В.* Сопоставительная характеристика семантических полей слов со значением “страх” во французском и русском языках: Дис ... канд. филол. наук. – Смоленск, 1973.
18. *Селігей П. О.* Внутрішня форма назв емоцій в українській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2001.
19. *Скрипник Л. Г.* Фразеологія української мови. – К., 1973.

20. *Ходина Н. Т.* Обозначение жестов как знаки психологических состояний в русском и английском языках // Семантические категории изучения языка. - Воронеж, 1981.

21. *Шапилова Н. С.* Структурно-семантический анализ группы глаголов внутреннего психического чувства // Вопросы лексики и грамматики русского языка. - Кемерово, 1974.

22. *Шахова Л. И.* Структурно-функциональная характеристика ЛСГ существительных "чувственные переживания" в русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - К., 1980.

23. *Шаховский В. И.* Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. — Воронеж, 1987.

24. *Щербакова Н. В.* Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні: Автореф. дис... канд. філол. наук. - Х., 2002.

25. *Яранцев Р. И.* Словарь-справочник по русской фразеологии. 2-е изд., — М., 1985.